

хологічного контакту, одержання повних і достовірних показань, формування безконфліктної ситуації допиту жінок, потерпілих від насильницьких злочинів; 4) результати допиту зумовлюють проведення інших, системно-функціонально пов'язаних із допитом потерпілої слідчих дій.

Подальші дослідження психологічних особливостей жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, і впливу взаємин із чоловіком-обвинуваченим сприятимуть не тільки вдосконаленню існуючих, а й розробленню нових тактико-психологічних прийомів їх допиту в типових ситуаціях досудового та судового слідства.

І. А. Колесник, асистент кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ТАКТИКА НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ДОБРОСОВІСНИХ ПОМИЛОК У ПОКАЗАННЯХ СВІДКІВ

Розглянуто значення та дискусійні підходи до систематизації тактичних прийомів, що сприяють одержанню достовірної інформації під час допиту. Запропоновано систему тактичних прийомів нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків.

Рассмотрены значение и дискуссионные подходы к систематизации тактических приемов, содействующих получению достоверной информации в процессе допроса. Предложена система тактических приемов нейтрализации добросовестных ошибок в показаниях свидетелей.

Важливим напрямком криміналістичної тактики у виявленні й одержанні повної, достовірної інформації є розроблення та впровадження системи тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків. Значна кількість тактичних прийомів дала змогу порушити питання про існування їх систем, які підпорядковуються не тільки загальним завданням провадження окремої слідчої дії, а й тим конкретним цілям, обумовленим обстановкою, що створилася¹. Розроблення систем тактичних прийомів є вкрай необхідним, такі системи можуть надати неоціненну організаційну й методичну допомогу слідчому у виявленні прогалин у його особистому досвіді та стимулюванні його до професійної творчості².

¹ Див.: Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. — К. : РИО МВД УССР, 1983. — С. 25, 26.

² Див.: Гончаренко В. Г. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві : навч. посіб. / В. Г. Гончаренко, Ф. М. Сокиран. — К. : Укр. акад. внутр. справ, 1994. — С. 22.

Відповідні тактичні прийоми можуть бути впорядковані на основі їх систематизації, що відіграє важливу роль при виділенні із загальної кількості тактичних прийомів тих, які за ознаками подібності можуть бути об'єднані у самостійні групи¹. Така систематизація потребує виконання синтетичної функції, пов'язаної з об'єднанням тактичних прийомів у різні сукупності відповідно до об'єктивно існуючих між ними закономірних зв'язків². Систематизація ж тактичних прийомів нейтралізації добросовісних помилок на сьогодні є актуальною та нерозробленою проблемою. Деякі науковці наголошують на тому, що при виявленні добросовісних помилок у показаннях свідків слідчому необхідно допомогти допитуваному їх виправити³, хоча систему тактичних прийомів, спрямованих на досягнення зазначеної мети, не запропоновано.

У криміналістичній літературі зазначається, що усунення неповноти та суперечностей у показаннях свідків, які зумовлені добросовісними помилками у сприйнятті, запам'ятовуванні та відтворенні, вимагає від слідчого, з одного боку, знання процесу формування показань і чинників, що на нього впливають, а з другого – використання тактичних прийомів, спрямованих на надання допомоги допитуваному в пригадуванні фактів і подій⁴. Однак ця точка зору потребує деяких пояснень. Процес нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків не слід зводити тільки до системи тактичних прийомів, спрямованих на актуалізацію забутого. Ідеальні сліди можуть містити не тільки фрагментарну, а й перекручену інформацію щодо дійсних обставин справи, яка й відтворюється свідком під час допиту. Тому відповідна система тактичних прийомів має сприяти, крім актуалізації забутого, й усуненню перекрученої інформації.

В інших літературних джерелах можемо зустріти деякі спроби систематизації тактичних прийомів, спрямованих на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків. Зокрема, Л. О. Суворова зазначає, що, виявивши добросовісні помилки, слідчий повинен з'ясувати достовірну інформацію, нейтралізувати добросовісні помилки. До тактичних прийомів, спрямованих на досягнення цієї мети, автор відносить такі: 1) допит з використанням асоціативних зв'язків (асоціації за подібністю, схожістю чи контрастом); 2) допит на місці події; 3) повторний допит за обмеженим

¹ Див.: Советская криминалистика. Теоретические проблемы : учеб. пособ. / Н. А. Селиванов, В. Г. Танасевич, А. А. Эйман, Н. А. Якубович. — М. : Юрид. лит., 1978. — С. 144.

² Див.: Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография / В. Ю. Шепитько. — Х. : Гриф, 2002. — С. 117.

³ Див.: Гора І. В. Криміналістика : посіб. для підготовки до іспитів / І. В. Гора, В. А. Колесник. — К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2003. — С. 123; Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : учеб. для юрид. вузов / Г. Г. Шиханцов ; под ред. В. А. Томсинова. — [2-е изд.]. — М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. — С. 193.

⁴ Див.: Руководство для следователей / под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. — М. : ИНФРА-М, 1998. — С. 320.

колом обставин; 4) поставлення контрольних питань; 5) ознайомлення допитуваного з показаннями інших осіб¹. Точка зору Л. О. Суворової про те, що повторний допит за обмеженим колом обставин слід віднести до тактичних прийомів нейтралізації добросовісних помилок, викликає необхідність зробити певні зауваження. По-перше, цей «тактичний прийом» не є таким у розумінні цього поняття. Повторний допит є окремою слідчою дією, яка лише провадиться вдруге за наявності відповідних на то підстав, а тому її проведення передбачає використання доцільної системи тактичних прийомів. По-друге, за наявності добросовісних помилок, які виникли на будь-якій стадії формування показань до або під час первинного допиту, безпосередньо факт проведення повторного допиту не впливає на зміст перекрученої інформації, а тільки зумовлює її повторення.

У цілому до повторних допитів науковці ставляться неоднозначно. Одні з них вважають, що його проведення може позитивно вплинути на відтворення достовірної інформації по справі², пояснюючи це явищем ремінісценції, інші ж переконані у тому, що під час повторних допитів свідки, як правило, пригадують не подію злочину, а ті показання, що дали на попередньому допиті³. На наш погляд, повторний допит доцільно застосовувати тільки в разі необхідності, враховуючи можливості навіювання та психологічного впливу на допитуваного з боку зацікавлених осіб. Цей висновок підтверджують анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС і СБ України, зазначену точку зору підтримали 60 % практичних працівників.

У криміналістичній літературі деякі вчені не відокремлюють процес нейтралізації добросовісних помилок від процесу їх виявлення⁴, відповідно й перелік тактичних прийомів пропонують такий, що спрямований на виявлення та нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків. Так,

¹ Див.: Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике / Л. А. Суворова. — М. : Юрлитинформ, 2006. — С. 83.

² Див.: Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Норма, 2005. — С. 610; Суворова Л. А. Вказ. праця. — С. 82; Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі : монографія / Л. Д. Удалова. — К. : Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2005. — С. 290; Комарков В. С. Тактика допроса : учеб. пособ. / В. С. Комарков. — Х. : Харьков. юрид. ин-т, 1975. — С. 48.

³ Див.: Соловьев А. Б. Допрос свидетеля и потерпевшего / А. Б. Соловьев. — М. : ВНИИПП, 1974. — С. 54; Якуб М. Л. Показания свидетелей и потерпевших (оценка показаний свидетелей и потерпевших на предварительном следствии и в суде первой инстанции / М. Л. Якуб. — М. : Изд-во МГУ, 1968. — С. 33; Розенблит С. Я. Допрос / С. Я. Розенблит // Криминалистика / под ред. С. А. Голунского. — М. : ГОСЮРИЗДАТ, 1959. — С. 297.

⁴ Див.: Гаврилова Н. И. Ошибки в свидетельских показаниях (происхождение, выявление, устранение) : метод. пособ. / Н. И. Гаврилова ; под ред. А. Р. Рапинова. — М. : ВНИИПП, 1983. — С. 105–116; Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. — Х. : СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н., 2006. — С. 85.

В. О. Коновалова до таких тактичних прийомів відносить: 1) оголошення показань інших осіб відносно факту, який необхідно з'ясувати; 2) показування фотографій із зображенням деталей, щодо яких даються помилкові показання; 3) оголошення висновків експерта відносно об'єкта, стосовно якого даються показання; 4) постановлення питань, спрямованих на з'ясування стану органів чуття особи, її уявлення щодо часових відрізків, відповідності уявлень дійсній відстані тощо¹. Цей перелік тактичних прийомів фактично містить дві окремі групи. Зокрема, постановлення питань, спрямованих на з'ясування стану органів чуття особи, її уявлення щодо часових відрізків, встановлення відповідності між уявленнями й дійсною відстанню тощо, є тактичними прийомами, спрямованими на виявлення добросовісних помилок, тоді як оголошення показань інших осіб відносно факту, який необхідно з'ясувати, показування фотографій із зображенням деталей, щодо яких даються помилкові показання, оголошення висновків експерта відносно об'єкта, про який даються показання, застосовуються слідчим уже після виявлення суперечностей у показаннях, що могли виникнути через добросовісні помилки, і спрямовані на їх усунення.

В інших літературних джерелах спостерігаються спроби систематизувати тактичні прийоми, спрямовані на актуалізацію забутого², які слід вважати лише складовою системи тактичних прийомів нейтралізації добросовісних помилок у показаннях допитуваних. Так, В. В. Романов до тактичних прийомів, що розглядаються, відносить такі: 1) створення об'єктивних умов, що виключають вплив на свідка сторонніх подразників, які викликають негативні емоції (спокійний тон допиту, виключення слів і висловів, що травмують психіку допитуваного); 2) звернення до образної пам'яті, використання слідчим наочності, вміле поєднання впізнання із власним відтворенням (допит на місці події, пред'явлення свідку під час допиту фотографій, схем, що поживляють його образну пам'ять); 3) використання виду пам'яті, який у допитуваного розвинений краще або який у нього домінує у певній ситуації (емоційна пам'ять під час сприйняття вбивства, рухова пам'ять при встановленні часових параметрів досліджуваних подій тощо); 4) визначення ключових моментів у події, яка запам'яталася, і значеневих зв'язків між ними, виявлення між різними фактами асоціацій за подібністю в часі та просторі, за схожістю та контрастом; 5) надання допомоги свідку й іншим особам при відтворенні події у прямому та зворотному хронологічному порядку; 6) проведення за не-

¹ Див.: Коновалова В. Е. Допрос : тактика и психология. — С. 85.

² Див.: Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология : учеб. для вузов / М. И. Еникеев. — СПб. : Питер, 2003. — С. 531; Журавель В. А. Ситуационность тактических приемов допроса потерпевшего / В. А. Журавель // Криміналістика і судебна експертиза. — К., 1985. — Вып. 30. — С. 20; Шенітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шенітько. — Х. : Нац. юрид. акад. України ; Наук.-дослід. ін-т вивчення проблем злочинності Акад. прав. наук України, 1998. — С. 19–22.

обхідності повторних допитів з розрахунку на можливу ремінісценцію¹. З деякими тактичними прийомами, які пропонуються автором, важко погодитися. Зокрема, створення об'єктивних умов, що виключають вплив на свідка сторонніх подразників, які викликають негативні емоції (спокійний тон допиту, виключення слів і висловів, що травмують психіку допитуваного), доцільно віднести до тактичних прийомів установавання психологічного контакту. Проведення ж за необхідності повторних допитів із розрахунку на можливу ремінісценцію є не тактичним прийомом, а окремою слідчою дією.

Більш слушною, на нашу думку, є позиція тих авторів, які пропонують систему тактичних прийомів, що сприяє збудженню асоціативних зв'язків. Зокрема, до такої системи відносять: поставлення нагадуючих питань; показування речових і письмових доказів; демонстрування іншої матеріалізованої інформації; використання зображувальних можливостей допитуваного; оголошення показань інших осіб; допит на місці події², а також формулювання запитань у хронологічній і логічній послідовності; поставлення доповнюючих, деталізуючих та уточнюючих питань³; пропозицію слідчим повторити розповідь з різних частин промови (з середини, кінця події чи викладення її певних епізодів); допит про факти, що супроводжують злочин (асоціації за суміжністю, за схожістю, за контрастом та асоціації щодо причин і наслідків); пред'явлення речових доказів, що перебувають у прямому або непрямому зв'язку із забутим фактом; використання під час допиту планів, схем, рисунків, фотографій, макетів тощо⁴.

Аналіз літературних джерел дає підстави дійти висновку про те, що система тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок у показаннях свідків, має охоплювати три відповідні підсистеми тактичних прийомів, які доцільно розподілити залежно від стадії формування показань, на якій виникли такі помилки.

1. Підсистема тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок сприйняття: 1) блок тактичних прийомів, що спрямований на усунення помилок при зоровому чи слуховому сприйнятті: а) зіставлення одержаних показань з даними огляду місця події; б) поставлення уточнюючих питань; в) надання свідку можливості пояснити суперечності між показаннями й даними місця події; г) пред'явлення речових доказів; г) допит на місці події; д) оголошення фрагментів показань інших осіб, що не збігаються із показаннями допитуваного; е) надання свідку можливості пояснити причини суперечностей; 2) блок тактичних прийомів, що спрямований на усунення помилок при сприйнятті смаку, запаху чи на

¹ Див.: Романов В. В. Юридическая психология : учебник / В. В. Романов. — М. : Юристъ, 2002. — С. 118, 119.

² Див.: Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посіб. — С. 19–22.

³ Див.: Журавель В. А. Вказ. праця. — С. 20.

⁴ Див.: Еникеев М. И. Вказ. праця. — С. 531.

дотик: а) поставлення доповнюючих питань про асоціативні відчуття під час сприйняття смаку, запаху чи на дотик; б) поставлення уточнюючих питань; в) пред'явлення речових доказів; г) надання свідку можливості повторного сприйняття смаку, запаху чи на дотик; г) надання йому можливості пояснити причини суперечностей між первинними свідченнями та показаннями, що даються після повторного сприйняття.

II. Підсистема тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок запам'ятовування: 1) блок тактичних прийомів, що спрямований на актуалізацію забутої інформації: а) поставлення нагадуючих питань; б) пред'явлення речових і письмових доказів; в) демонстрування іншої матеріалізованої інформації; г) використання зображувальних можливостей допитуваного; г) оголошення фрагментів показань інших осіб щодо забутої допитуваним інформації; д) допит на місці події; 2) блок тактичних прийомів, що спрямований на усунення «фантастичних нашарувань»: а) поставлення уточнюючих питань; б) пред'явлення матеріалізованої інформації (фотозображень); в) пред'явлення речових доказів; г) оголошення результатів інших слідчих дій; г) оголошення висновків експерта; д) допит на місці події.

III. Підсистема тактичних прийомів, що спрямована на нейтралізацію добросовісних помилок відтворення: 1) блок тактичних прийомів, що спрямований на усунення лінгвістичних помилок допитуваного: а) поставлення уточнюючих питань; б) оголошення показань допитуваного, які він дав раніше, що суперечать одержаним показанням (форми оголошення можуть бути різні: при виявленні омонімії доцільно усно оголосити попередні показання чи пред'явити протокол допиту для ознайомлення; при виявленні фонетичної редукції або метатези треба пред'являти аудіо- чи відеозапис первинного допиту); в) надання свідку можливості пояснити причини суперечностей у показаннях; г) пред'явлення матеріалізованої інформації (даних словників, довідників тощо); 2) блок тактичних прийомів, що спрямований на усунення логічних помилок допитуваного: а) поставлення уточнюючих питань; б) поставлення питань про обставини, що передують, супроводжують чи слідують за подією злочину; в) поставлення питань у хронологічній чи логічній послідовності; г) оголошення фрагментів показань інших осіб, що не збігаються із показаннями допитуваного; г) надання свідку можливості пояснити причини суперечностей у показаннях.

Запропонована система прийомів є найбільш типовою. У процесі її використання ефективним прийомом може стати кожен із зазначених або їх комплекс, залежно від психологічних особливостей допитуваного та своєрідності добросовісних помилок, які слід нейтралізувати.